

כוחו הבורא ואת תקפותו הבלתי־משתנה, החורגת מגבולות הזמן והמקום. מעצם יישותה, כגיבוש כתוב של ההתגלות האלוהית, היא חורגת בעיני יוצרי המחשבה המיסטית, מהמגבלות ומהגדרות המאפיינות את היצירה האנושית והיא מהווה גשר נצחי בין השמים והארץ.

ב. "שבעים פנים לתורה" – התורה, כדבר האל הנצחי, אוצרת בתוכה רבדי משמעות אינסופיים וניתנת להתפרש באינספור פירושים ומשמעויות וממילא אין לה פירוש מחייב אחד בתחום המחשבה היוצרת או בתחומן של אמנות ודעות. פניה השונות של התורה ומשמעויותיה הנסותרות הולכות ונחשפות במהלך העתים ברוחם של קוראים בני דורות שונים המעמיקים במשמעות המדרש האומר: "וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נחלק לשבעים לשונות", (שבת פח).

ג. "לעולם ה' דברך ניצב בשמים" – התורה מצויה בעת ובעונה אחת בשמים ובארץ ומהווה את הגשר הדו־כיווני בין דבר האל השמימי לבין התגלותו הארצית. כשם שהיא מגלמת את הצטמצמות האינסופי בסופי – דבר האל המצטמצם במלה – כך היא גם מאפשרת את ההתעלות מן הסופי לאינסופי – מן המלה המוגדרת אל ההשגה המופשטת, מן הדיבור האנושי בגילויי הארציים אל הדיבור האלוהי האינסופי בגילויי הנעלמים. המסורת המיסטית מייחסת לתורה אופי קוסמי וחוקיות נצחית – בדומה לכוחות הטבע העל־זמניים הנגלים לנו מזווית ראייה מצומצמת רק בחלקיותם וממשיכים ומתגלים בחוקיותם הנסותרת בחלופי העתים, כך גם הטקסט המקודש, הנתפש כאור אינסופי, ככוח בורא ומכונן וכדיבור אלוהי בלתי־פוסק, אינו אלא ביטוי חלקי של כוח נצחי ההולך ונחשף בתודעת האדם. קיומה של התורה בשמים ובארץ מעוגן בדיבור האלוהי הנגלה והנעלם ברבדי הוויה שונים. קיומה כפול הפנים של התורה כנגלה ונסתר הופך את פענוח משמעותה ואת השימוש באותיותיה לגשר מיסטי ומאגי בין הממשות הארצית ומקורה השמימי.

ד. "לשון הקודש" – השפה העברית, שבה כתובה התורה, מגלמת בפועל את דבר האל ואת כוחו הבורא ונתפשת מעצם מקורה האלוהי כלשון מקודשת. היא חורגת מהוויה תחבירית או מתכלית קומוניקטיבית אנושית, ומכוונת מראשיתה לזיקת גומלין רציפה בין שמים וארץ. המיסטיקה היהודית כתייחדת ביחסה ללשון העברית – לאותיותיה ולצירופיה, לניקודה ולטעמיה, לציור אותיותיה ולצליליה, שכן היא רואה בה מפתח לפענוח סודות הבורא והבריאה ולהשפעה על עולמות עליונים. כוחה הבורא של הלשון, הנלמד מתיאור הבריאה בספר בראשית, מן המסורת המדרשית האומרת שהעולם נברא בעשרה מאמרות, ומן המסורת המיסטית הגורסת שהעולם נברא באותיות ובמספרים, משמש כהנחת יסוד בפרקים שונים של תורת הסוד. בספרות זו נמצא דיונים מקיפים בכוחה הבורא של הלשון, בשינויים הטמונים בה, ביחסותה הטרנספורמטיבית בעולמות משתנים, ובמשמעותם המורכבת של שמות ואותיות בגילוייהן הנסותרים והמוחשיים. כוח זה אינו נתפש רק כנחלת האל הבורא את עולמו במאמרות ובצירופי אותיות, בחקיקה, חציבה וצירוף, אלא מיוחס גם לאדם המצרף אותיות ובונה עולמות בלשון וחושף במחשבתו משמעויות וצירופים חדשים.

ה. "תורה – מפני שמורה דוגמתו של הקב"ה" – התורה נתפשת כמסורת המיסטית בדימויים

אנתרופומורפיים המתייחסים להאנשה מקבילה של האלוהות ושל מערכת המצוות. המסורת הקבלית מציבה הקבלה משולשת בין גוף האל, המצטייר בדמות תרי"ג חלקי מרכבה עליונה, לבין גוף האדם, המתחלק לתרי"ג איברים, ובין גוף התורה, המתחלק לתרי"ג מצוות בעולמות העליונים והתחתונים. הקבלה משולשת זו משמשת מצע לתפישות מיסטיות, מאגיות ותיאורגיות, המגשרות בין המציאות הנגלית לזו הנעלמת. ר' משה קורדוברו ניסח במאה ה'ט"ז את המסקנה העולה מהקבלה זו בקצרה: "המקיים את מצוות התורה הרי הוא כמי שאוחז בקצה חוטי שלהביות התורה העליונה ועל ידי כך הוא מנענע את הספירות".

ו. "אתערותא דלתתא" – התורה המופקדת בידי האדם נעוצה במהותו של האל, מזוהה עם מידותיו ומגשרת על הפער בין העולם האנושי לעולם האלוהי, שכן כל אחת ממלותיה מתייחסת בעת ובעונה אחת לממד ארצי ושמימי. במחשבה המיסטית האלוהות נתפשת כתהליך רב-כיווני המצוי בזיקת גומלין לתורה, לעולם ולאדם. מכאן שהמעשה הדתי הכרוך בלימוד תורה ובעשיית מצוות מקבל משמעות מטפיסית חדשה. קיום מצוות התורה על-ידי האדם משפיע על המתחולל במערכת האלוהות וקרוי "אתערותא דלתתא", דהיינו, התעוררות התחתונים המחוללת תמורה בעליונים. האדם המקיים את מצוות התורה במחשבה ובמעשה מסייע לאל בהפעלת התהליכים השונים בעולם האלוהי ומכונן זיקת גומלין חדשה בין האנושי והאלוהי. עמדת מוצא זו קרויה תיאורגיה ועניינה בהשפעת מעשי האדם על עולמות עליונים ובקביעת מערכת המסמלת את הקשר בין המעשה האנושי למידה האלוהית עליה הוא משפיע.

המסורת המיסטית מיוסדת על ההנחה שהאינסופיות האלוהית בחלל, בזמן, במחשבה, בדיבור ובמעשה נרמזת בתורה ונפרשת בלשון. לאדם, המעיין במכלול רבדיה של התורה, הנגלים והנעלמים, מפרש את כפל פניה, ומקיים את ציווייה בנגלה ובנסתר, יש כלים שונים לחשוף כמה מבחינותיה של אינסופיות דינמית זו ולעבור בתודעתו בין תחומי ההווה השונים. ערפול התחומים בין מקורה האלוהי של התורה ובין הוויתה הנגלית, עולה מן הממרה "כי הקב"ה והתורה וישראל אחד הוא" (אדיר כמרום, עמ' 61). ערפול זה בין מהותה המופשטת וביטויה המוחש, הופך את הטקסט הסופי לכאורה לגילוי מוצפן של הרצון האלוהי האינסופי השולט בכל שלטון ללא מצרים. הזיקה בין ההווה האלוהית לטקסט המקודש, אינה כפופה לחוקי הטבע, לצמצום אנושי מגביל או לשיקולים רציונליים אלא היא דומה לזיקה שבין האל לעולם, בין הגסתר לנגלה, בין הסוד והפשט. העובדה שמהותה הנגלית של התורה מורכבת מאותיות ומלים, המסתברות בלשון בני-האדם וניתנות לפענוח אנושי חרף מקורן האלוהי, הפכה את הטקסט המקודש לציר המפגש בין הסופי והאינסופי, או בלשונם של המקובלים: ל"סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה".

המסורת הקבלית, שייחסה לתורה מקור אלוהי, כוונה אלוהית ומשמעות אינסופית, ראתה בטקסט המקודש יחידה סמנטית פתוחה שאין מאחריה תוכן קבוע המכתיב אמת אחת. תפישת הנוסח הכתוב כפשט המחייב בעולם המעשה אך פתוח לאין-ספור פירושים בעולם המחשבה, בבחינת "מאחרי המרחק – מרחק יש שני ואופק לפני ולפנים אפקים", כלשונה של יוכבד בת מרים, מייחדת את המיסטיקה היהודית, הממצה את החירות הגלומה באינסופיות משמעויותיו של הדיבור האלוהי. הכוונה האלוהית הגנוזה

בטקסט המקודש פתוחה למגוון רחב של פירושים מבלי שמרחב זה יפגע בעצם האמת היסודית שבדברים ובנוסחם המקודש.

ביסוד הלגיטימציה לחירות המחשבה ולא־אינסופיות הפירוש מצויה הוודאות בדבר אינסופיותו של הטקסט המקודש, ההכרה באופיו הקוסמי והעל־ארצי החורג ממשמעות אחת, והמודעות לכך שבעלי הסוד המגלים משמעויות חדשות עוסקים לאמתו של דבר בגילוי אמת עתיקה, מטא־היסטורית, ובחשיפת משמעויות שנטבעו בטקסט מקדמת דנא אך טרם הגיעו לכלל גילוי ומיצוי.

המסורת המיסטית היהודית מתייחדת בויקתה למשמעות האינסופיות: אינסופיותה של המשמעות הגלומה בטקסט המקודש מעצם מקורו האלוהי; אינסופיותה של ההויה האלוהית החורגת מגבולות הזמן, המקום והשפה, מעצם מהות האל כא־י־סוף; אינסופיותה של המחשבה האנושית ושל כוח היצירה הגלום בה, המשתקפים באינסופיותה של הלשון. א־י־סוף אפשרויות הקריאה, הפירוש והשכתוב הגנוזות בתורה, הנגלות דרך הפרשנות היוצרת, דרך החלום והחזיון, דרך הפירוק והצירוף, דרך המטמורפוזה ודרך הקריאה הייחודית של הפשט על מכלול רבדיו – מרכיבות את גילוייה השונים של המיסטיקה היהודית.

היחס הדיאלקטי בין אינסופיות המשמעות הגנוזה בכתוב לבין סופיות הגילוי המשתקף בנוסח הפשט, מוגדר בקצרה בלשון הקבלית כיחס בין הָאֵין והיש: לעומת עקרון האינסופיות האלוהית, המתייחס ליסוד השופע, המתפשט והנעלם הקרוי מהות, מחשבה או אֵין, מנוסח עקרון הסופיות הגשמית, המתייחס ליסוד המגביל, המצמצם והמגלה, הקרוי בלשון הקבלית מלבוש, אותיות או יש. כל הויה מוגדרת, המובחנת מן האינסופיות האלוהית, מתלבשת בלבוש, ולבוש זה מוגדר ונגזר ממישור המציאות שבו היא נמצאת או שאליו היא עוברת. האינסופיות האלוהית, שיש בה מממד הכאוס, השפע האינסופי, השלטון ללא מצרים, ההתפשטות ללא גבול וצמצום, הרוח נטולת התחומים, התוהו, התהום והמצולה, מתלבשת בעולם "המעלים" אותה. המקובלים, המפרשים עולם מלשון הָעֵלֶם, אומרים: "ההעלם הוא סיבת ההתגלות וההתגלות בסיבת ההעלם". ההתפשטות האינסופית של הרוח האלוהית מתלבשת במצרי החומר הצרים לה צורה, או בכריאה הגודרת את מצולות התוהו האינסופיות ואוסרת את הכאוס השופע ומתפשט, כדברי המקובלים: "כל בריאה היא דין". דהיינו האלוהות נתפשת כתהליך שבו המהות האלוהית האינסופית הופכת כל העת משפע לדין, מתוהו לבריאה, מגילוי נסתר להעלם נגלה, מהתפשטות ללא גבול להויה מוגבלת או ממחשבה לדיבור ומרוח מופשט לחומר גשמי. כל אלה מתחוללים בשעה שהיא מצטמצמת לשם גילוייה בביטוי מגביל, בחוקי הטבע המחזוריים, באותיות, במסמנים ובייצוגים חומריים ובצמצום השגה ולשון.

תהליך זה הוא דו־כיווני ומתרחש כל העת מן הָאֵין אל היש ומן היש אל הָאֵין, שכן כל יסוד מוגבל שואף להתפשט ולחזור למקורו המופשט וכל יסוד מופשט שואף להתלבש ולהיגלות בביטוי המוגבל. מהלך דו־כיווני זה מכונה בהשראת חזון יחזקאל "והחיות רצוא ושוב". אלא שהמקובלים מסבים את הכתוב על החיות האלוהית ולא על חיות הקודש. בכיוון האחד של התהליך, המחשבה האלוהית האינסופית מתלבשת בדיבור האלוהי בתורה, המחשבה האנושית מתלבשת בדיבור המגלה אותה, הדיבור

האלוהי משתקף בתורה הנעלמת, תורת הסוד והרוז, המתלבשת בתורה הגלויה, בפשט הכתוב, באותיות ובמלים. כשם שהמופשט מתלבש במוחשי כך גם הנצח הבלתי-נמדד מתלבש בזמן קצוב, ומהויות אינסופיות נצחיות, שאינן מתחלקות, מתלבשות ביחידות מוגדרות, סופיות ומתחלקות. שכן המהות מתלבשת בגילוי, האל מתעלם בעולם, האינסופי מתגלה (מתעלם) בסופי ו"הָאֵין" מתלבש ב"יש". בכיוון השני הלבושים וההעלמים מוסרים ומופשטים, היש חוזר לאין והסופי שב לאינסופי. במסורת המיסטית יחסי הגומלין בין האינסופיות הנעלמת ובין הסופיות המגלה, או בין המהות הנעלמת השופעת ללא הרף למבוש הנגלה המגביל ותוחם תחומים, הם יחסי תנאי דיאלקטיים. שכן לעולם האינסופי הוא מקור חיותו הנעלם של הנגלה ותנאי הווייתו של הסופי, והסופי הוא תנאי גילוי החלקי של הנעלם וביטוי הנגלה של האינסופי. הָאֵין הוא תנאי מהותו וחיותו של היש ואילו היש הוא תנאי גילוי המובחן של הָאֵין.

הטקסט המקודש הרב-רבדי נתפש כמלבוש מוחשי למהות האלוהית המופשטת וגילוי הכתוב נחשב כצופן סוד; האותיות נתפשות כממד הגשמי המושג של העוצמה הרוחנית הנעלה מהשגה או ככלים ומכלים מוגדרים המכילים את האור האלוהי האינסופי. מהותו של הטקסט כהולוגרמה המשקפת את "החיות רצוא ושוב" או את שני הכיוונים של ההעלם וההתגלות, שבה כל חלק מכיל בועיר אנפין את השלם כולו על תהליכיותו ועל הפכיו, מתוארת בלשון פיוטית בדברי ר' ישראל בעל שם טוב באגרת הקודש, שנכתבה במחצית המאה הי"ח: "בכל אות ואות יש עולמות ונשמות ואלהות ועולים ומתקשרים ומתייחדים זה בזה ואחר כך מתקשרים ומתייחדים יחד האותיות ונעשים תיבה". המלים או התיבות נתפשות כישויות כפולות-ממדים, המצפינות מאחרי הווייתן הנגלית מהות נסתרת הנרמזת ב"תחתיים שניים ושלישיים". המסורת המיסטית קובעת שיש לפענח את משמעותן הגשמית לכאורה של המלים ולחשוף את מהותן האלוהית לאמיתו של דבר, לפתוח צוהר ליישותן הנעלמת, או להאיר את מהותן הנסתרת מאחרי התיבות, בבחינת "צוהר תעשה לתיבה".

ר' ישראל בעל שם טוב אמר צוהר תעשה לתיבה, שתהא התיבה מצהיר... כי יש בכל אות עולמות ונשמות ואלהות, ועולים ומתקשרים ומתייחדים זה עם זה, עם אלהות, ואח"כ מתייחדים ומתקשרים יחד האותיות ונעשה התיבה, ומתייחדים יחודים אמתיים באלהות. וצריך אדם לכלול נשמתו בכל בחינה ובחינה [מהנזכר] ואז מתייחדים כל העולמות כאחד ועולים ונעשה שמחה ותענוג גדול [עד] אין שיעור. וזהו תחתים שנים ושלישים וכו', דהיינו עולמות ונשמות ואלהות. (צוואת הריב"ש, סעיף עה).

הצוהר לתיבת נוח הופך בדברי הבעש"ט לצוהר או לפתח הארה מצהיר או מזהיר, המאיר את התיבה המילולית וחושף מבעד לייצוגה הסופי הכתוב את משמעותה האינסופית כ"עולמות ונשמות ואלהות". הקשרים בין הטקסט המקראי הקבוע, המצוי בתחום הנגלה – "התיבה" או המלה החתומה הגשמית – ובין מהותו האינסופית ומשמעותו המשתנה, המצויים בתחום הנסתרת – "הצוהר" או ההשתקפות האלוהית – באים לידי ביטוי בדרכים שונות. יש מקובלים הרואים בכל אות פתח לעולמות עליונים ויש הרואים בכל

מלה סמל ורמז לעולם הספירות ויש המרחיקים לכת בחירות קריאת פשרו הנעלם של הטקסט הגלוי ובחשיפת משמעותו הנסתרת. היחס לפשט הכתוב הוא יחס מטמורפי המבקש לפרק את הפשט ממשוטו ומחד־משמעותו ולצרפו מחדש בצירופים חדשים החושפים את ריבוי משמעויותיו. מהותה של חירות הפירוק והצירוף באה לידי ביטוי בדברי המקובל החסיד בן המאה הי"ח, ר' זאב וולף מזיטאמיר, בעל אור המאיר:

כי באמת התורה כולה היא רק אותיות וכל אחד ואחד מישראל כפי בחינתו וערכו עושה מפרטי האותיות צירופים והנה אלו הצירופים שנעשו עתה מחדש על ידי כשרון פעולותיו ועומק השגתו היו גם כן תחלה בכח האותיות:

צריך המשכיל לפשוט אותם [את האותיות] מגשמיותם בהלבשה רוחניות והיינו לעשות צירופים קדושים... כי באמת זה עצם תענוגו יתברך בהעלותם גם ממדריגות התחתונים אותיות התורה לפשוט צורה גשמיות ולהלביש צורה רוחניות... ובכל מקום שרואה ושומע אפילו דיבור איש לרעהו מעניני גשמיות לוקח לעצמו גם משם רמיזא דחכמתא ומפשיט צורה הגשמיות ועושה צירופים קדושים לדבק את נפשו ברוממות אלהותו יתברך; ויהפוך צירוף הגשמי לעשות מאותיות אלו צירופים של אהבה או יראת אלקים... צריך לזה עזר אלוה לכוונן מחשבותיו לדעת איך להפשיט צורה הגשמיות ולהלביש צורה רוחניות צירופים קדושים. (אור המאיר, פרשת ויחי, דף לח ע"ב; פרשת וישלח, דף כה ע"א; שם, מקץ, דף לד ע"ב).

בתפישה המיסטית שום דבר אינו בעל משמעות יציבה, חזות חד־משמעית או תוכן קבוע, אלא כל ממד בטקסט, בשפה או במציאות, מורכב מיסודות הניתנים לפירוק, הרכבה וצירוף מחדש וממכלולים רבי־סוד הנרמזים בפשט הכתוב ומתפענחים ברוחו של הקורא. האדם, המפשיט ומפרק את הפשט מחד־משמעותו ומלביש ומצרף אותו בצירופים חדשים, לוקח חלק בתהליך האלוהי הדיאלקטי של התלבשות והתפשטות, התהוות והתאיינות, בריאה ואפיסה, פשט וסוד, גילוי והעלם: "והצדיק על ידי עומק השגתו מפשיט אותה [את התורה] מהתלבשותה בסיפורי מעשיות ומלביש אותה בצורה רוחניות אורות עליונים ורזין עלאין משמות הקדושים המרומזים בספורים האלה" (שם, פרשת ויחי, דף לח).

היחס הדינמי לטקסט המקודש נובע מן ההנחה שמאחרי הפשט טמון סוד ומאחרי הרובד הסיפורי (התלבשותה בסיפורי מעשיות) גנוז רובד אלוהי (שמות קדושים). חשיפת המשמעות האלוהית מתחוללת בהשגתו של האדם המפשיט את המוחש ומלביש את המופשט, מפרק את הנוסח המוכר, ומצרפו מחדש בעיני רוחו "בצורה רוחניות אורות עליונים ורזין עלאין". אין בנמצא בעל סוד או מקובל המסתפק בפשט הכתוב, יש המפענחים בחלומם את היישויות האלוהיות הנסותרות הנרמזות מעבר לטקסט הגלוי, ויש ההופכים את הטקסט לסולם עלייה מיסטי המעביר מן הנגלה לנסתר. יש ההופכים אותו ללשון שימוש מיסטית־מאגית, המפענת את סוד החיות האלוהית האחדותית הגלומה מתחת לפנייה הנפרדים של המציאות הנגלית, ויש המפרקים ומצרפים את הנוסח הנגלה. יש הפותחים צוהר לתיבת התהודה של

הלשון מכיוונים בלתי-צפויים ומספרים מחדש את הסיפור המקראי הנסתר מאחרי פשט הכתוב מתוך זוויות לא נודעות המתקמות בנככי רוחם. כפל הפנים המהותי של ההוויה, המשתקף בזיקה בין הנסתר לנגלה ובין הפשט לסוד, מכונן את נקודת המוצא המיסטית. דבריו של המקובל האיטלקי בן המאה ה־17, ר' מנחם מרקנאטי, מיטיבים להעיד על כך:

כל הדברים התחתונים תלויים בדברים עליונים... ומהעולם התחתון נבין סוד הנהגת העולם העליון וכל מה שנמצא בכל הנבראים הוא כעין דוגמא עשר ספירות בלי מה... ואלו העשר ספירות הם נקראים מדותיו של הקב"ה יתברך כשלהבת קשורה בגחלת ונאצלים ממנו ובאמצעותם נברא העולם... כמו שידוע לחכמי הקבלה (טעמי המצוות, הקדמה).

בין בעלי הסוד והמקובלים המפענחים את הנסתר מתוך הנגלה נמצא בעלי גישות מתונות וקיצוניות. בתפישה המתונה העולם התחתון משקף בדרך מורכבת את העולם העליון והטקסט המקראי בכללו נתפש כמשקף את יחסי הנגלה והנעלם, המושווים ליחס בין גוף ונפש או ליחס בין הקליפה והפרי. נוסח אחר, מדמה את הטקסט המקודש לאגוז שקליפתו הגלויה בחוץ ומהותו נסותרת: "מה אגוז יש לו קליפה בחוץ ומוח בפנים, אף דברי תורה יש בהם מעשה מדרש הגדה וסוד והכל הוא זה לפנים מזה". (זוהר חדש, רות, פ"ג א). הסיפור המקראי הגלום בפשט הכתוב אינו אלא קריאה אפשרית אחת ממכלול הקריאות האחרות המתייחסות לעולמות עליונים כפי שמפליא להביע הדימוי המתאר את התורה כאש שחורה על גבי אש לבנה וקובע שכל התורה אינה אלא שמו הנסתר של האל. בתפישות קיצוניות יותר נמצא חיבורים קבליים המפרקים את כפל הפנים המהותי בין הנגלה לנסתר, מעמתים בין חלקיו ומציבים "תורת עץ החיים" נסותרת לעומת "תורת עץ הדעת" נגלית (רעיא מהימנא). יש המתארים את התורה המצויה בידינו בהווה כ"תורת שמיטת הדין" המאופיינת במצוות וחוקים, ומציבים כנגדה את "תורת שמיטת חסד", שאין בה דין ומצוות, שתנהג בעתיד (ספר התמונה). יש המספרים את סיפור הבריאה בעולמות אחרים ובלשונות אחרות אשר בהם נגרע האלף-בית המוכר לנו במספר אותיותיו או התעשר באות לא ידועה, כלומר עשויה להתווסף אות נוספת או עלולה להיגרע אות מיותרת מנוסח הכתוב, שינוי שיהפוך את פני הפשט המקראי, כדברי בעל הפירוש לספר התמונה שנכתב במאה ה־17: "ותורה אחת באות אחת יתרה שהיא עתה חסרה". מחבר זה מציג גם רעיונות רבי-עניין על יחסיותו של הפשט בשעה שהוא מספר את סיפור האחרית כסיפור הצטמצמות אותיות השפה: "העולם מלא ויפה באילנות גדולים ויפים מאירות כאוהלים... ואותיותיו שבעה לבד".

הרהורים אלה ודומיהם על יחסיותו של הפשט ועל האספקלריות החלופיות המוצבות כנגדו, מנוסחים בקצרה בדברי בעל אור המאיר: "אין ספק שאין דיבור בתורה שאין שם צפוני סודות נפלאים נוראים" (שם, דף קעז), מצביעים על כך שמעבר לעמדה המסורתית שקידשה את פשט הכתוב היו בנמצא זרמי מחשבה שביקשו להיחלץ מחד-משמעותו ולקרוא לתוכו שלל אפשרויות אחרות. או בלשון אחרת החיפוש אחר "צפוני סודות נפלאים" מאיר את ההוויה הגשמית באור יחסי, ספקני וביקורתי שכן חשיפת היסוד

האלוהי של המציאות הגשמית וראייתה כמציאות צופנת סוד, משמען גיבוש תפישה חתרנית שאינה מסתפקת בפשט הדברים, בפניה הנגלים של המציאות ובחד-משמעותה של ההוויה.

הווייתה הרב-רבדית של התורה, ככל הפנים שלה בנגלה ובנסתר ומציאותה הבר-זמנית בעליונים ובתחתונים, העלתה במסורת הקבלית שימוש מורכב באותיות ובשמות. מצד אחד קוראים בטקסט המקודש ומשתמשים באותיות ובשמות כדי לחולל מעבר מהארצי לשמימי, מן היש אל האין, וכדי "לעורר שפע" ולהשפיע על עולמות עליונים. מצד שני עושים זאת כדי לחולל מעבר מהשמימי לארצי, מן האין אל היש, "לקבל שפע" ולהשפיע על עולמות תחתונים. תהליך זה כרוך בפרקים שונים של מסורת הסוד ב"ירידה למרכבה", ב"הורדת שר תורה", ב"שימוש בשמות", ב"המשכת שפע", בכוונות, בייחודים, בדבקות ו"בהתנוצצות אותיות ושמות" ברוחו של המקובל. יש המזהים כוונות דוכיוניות אלה עם פעילות מיסטית ופעילות מאגית ומבחינים ביניהן, אולם לאמיתו של דבר קטיגוריות אלה מחטיאות בבידולן את זיקת הגומלין העמוקה בין שימושיה השונים של השפה המגשרת בין התחום האלוהי לאנושי.

השימוש הראשון מודגם בכתבי מקובלים, המסיקים מכפל פניו של הטקסט המקודש ומזיקתו לעולמות עליונים את הצורך בעשיית מצוות בכוונה בעולם הזה לשם השפעה בדרכים נסתרות על העולם האלוהי: "המקובל בהזכירו למטה אותיות אלו בתורתו או בתפילתו מנענע ומעורר למעלה השורשים העליונים", (ראשית חכמה, שער הקדושה, פרק י, ס"ז) כדברי המקובל ר' אליהו דה וידאש שישב בצפת במאה ה"ז.

השימוש השני מודגם בדברי מקובלים המעדיפים להתרכז בפירוק הטקסט המקראי ממשוטו ובצירופו מחדש על-פי השראה חזיונית: "והחל לצרף אותיות מעטות אם רבות והפכם וגלגלם במהירות עד אשר יחם לבבך בגלגוליהם... והבינות מהם בעיניים חדשים אשר לא השגתם בקבלה האנושית ולא ידעת מעצמך מתוך עיון השכל וכבר אתה מוכן לקבל השפע והשפע נשפע עליך... הכן מחשבותיך האמיתיות לצייר את השם יתברך ואת מלאכיו העליונים", כדברי ר' אברהם אבולעפיה, בעל ספר חיי העולם הבא, שנכתב במאה ה"ג (שלום, תמונה, עמ' 211).

ההתירה לגילוי המשמעות הנסתרת של הפשט כרוכה בהבטחה להתעלות מיסטית, שכן חשיפת ריבוי פניה של התורה באחת ממכלול הדרכים שמעמידה המסורת, הופכת את האדם מקורא "סביל" של הפשט למאזין "פעיל" לרו. קריאה מעין זו עשויה לחולל מטמורפוזה שבה הופך האדם מקורא של נוסח כתוב חד-משמעי למאזין לדיבור האלוהי החי, הרב-משמעי, שלעתים "נחקק במחשבתו" ולעתים "מתנוצץ" ו"מדבר" בו. דומה שהמגע הבלתי-אמצעי עם הדיבור האלוהי והדבקות בעולמות עליונים, שאליהם נכספים בעלי הסוד ועליהם הם מעידים, אינם אלא מטמורפוזה המתחוללת ביחסי הגומלין שבין הטקסט המקודש צופן הסוד ובין הקורא המפענח, המדובב את הטקסט מחדש בעיני רוחו. ערפול הגבולות בין הפשט לסוד, או בין הנוסח הכתוב הקבוע מן העבר ובין הדיבור הנשמע מחדש בהווה, מאפיינים את התודעה המיסטית. פעמים דומה שדבקות, התנוצצות והתעלות אינם אלא המגע הבלתי-אמצעי בין הקורא, המפענח את הרו שמהרי הפשט, ובין המחבר הנעלם של הטקסט האלוהי הנגלה, שקולו הנסתר

נשמע מחדש למתבונן המאזין באוזני רוחו. השימוש באותיות ובשמות כדי להשפיע על העליונים קשור ביכולתו של המקובל לחולל תהליך של התנוצצות אותיות ושמות ברוחו, תהליך הקשור בפירוק גבולות השפה וגבולות התודעה שיידון להלן. בעל הסוד, הנוסק כביכול מן הפשט המוגדר וכורה אוזן לדיבור האלוהי האינסופי, מצייר בעיני רוחו את העולמות העליונים ומשווה בדמיונו את הממשות הנעלמת בשעה שהוא מעמיק לעיין בשמות ובספירות, במרכבות ובהיכלות, בכרובים ובשכינה, בפרדס ובשיעור קומה, בצחצחות ובניצוצות, בשמיטות ובפרצופים ובשאר צירופים יצירי הרוח המיסטית. הוא עשוי לחצות את גבולות הממשות החושית, לפרק את גבולות התודעה הרווחת, לשמוע באוזני רוחו את הקול האלוהי הדובר בו מעבר לפשט הכתוב ולראות בעיני רוחו את הגילוי החי של המושגים המבטאים את עולם הנסתר. הוא אף עשוי לזכות בהתעלות הדמיון, בהתנוצצות אותיות או בגילוי שמות, בדיבור שכינה, בשיחת מלאכים ובשמיעת מגידים, וכיוצא באלה גילויים חזיוניים של הלשון המיסטית המתפרקת ומצטרפת מחדש.

מקובלים ובעלי סוד רבים מביעים עניין בשמותיו הנסתרים של האל הצפונים בטקסט המקודש וקשורים במסורת מיסטית ומאגית. התורה מוגדרת בכתביהם כצופן של שמות קדושים המייצגים כוחות אלוהיים משתנים. מקובלים רבים אחרים מתמקדים בפענוח משמעותן הסמלית של מסורות מדרשיות איוזטריות שנשתקעו ביצירה הקבלית והתורה מתפענת בחיבוריהם ביחס לעולם הספירות המייצג הבניה שיטתית של עולם הנסתר או ציור סמלי שלו.

יחסי הגומלין בין התורה ושמות האל במסורת המיסטית מודגמים בדבריו של המקובל הספרדי ר' יוסף ג'יקטיליה, בספרו שערי אורה שנכתב במאה הי"ג: "עד שנמצא כל התורה כולה נארגת על הכנויין והכנויין על השמות והשמות הקדושים כולם תלויים על שם יהוה וכולם מתאחדים בו נמצאת כל התורה כולה נארגת על שם יהוה", (שערי אורה, הקדמה). תפישה אחרת המייחסת חשיבות מכרעת לשם האל מצויה בדבריו של ר' שם טוב מפארו בעל ספר היחוד: "כמי שמצייר דבר אחד במיני צבעונין כן התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל היא צורת השם הגדול והנורא בה." (אידל, תורה, עמ' 63).

ממד אחר בעל חשיבות מכרעת העולה מתפישתה המיסטית של התורה הוא זה הקשור בחירות הקריאה והפירוש. הנחת אינספור המשמעויות הגנוזות בתורה בכלל ובלשון בפרט, מעצם היותה ביטוי לאינסופיות האלוהית, מותירה בידי האדם חירות פרשנית בלתי-מוגבלת, המבטאת את אינסופיות המחשבה ואת יחסיותו של הפשט. החירות היסודית שהמיסטיקה היהודית-מיוסדת עליה היא החירות לקרוא ולפרש את רבדי המשמעות השונים של הטקסט האינסופי, לספר מחדש את הסיפור המקראי, לברוא עולמות חדשים, ליצור מושג אלוהות מתחדש ומושג אדם משתנה, להציע קריאה חלופית של הניסיון ההיסטורי או להציע פרשנות נטולת גבולות המאירה את הנגלה באורו של הנסתר ומפרשת את הניסיון החיצוני המשותף על-פי הניסיון הפנימי הייחודי ויוצא-הדופן.

במסגרת הפרשנות המיסטית כלולות הן חשיפת הוויות נסתרות והן קביעות פרדוקסליות המרחיבות ומעצימות את משמעות הניסיון האנושי, שכן דומה ש"סתרי תורה" מתפרשים הן מלשון נסתר והן מלשון סתירה. סתירת הניסיון הרווח והמציאות הבלתי-משתנה מזה, וחשיפת הסתירות והנסתרות של היצירה

האלוהית והרוח האנושית מזה, נשקפים בכל ספרות הסוד ומביעים את החירות הגלומה בה. מקורה של עמדה זו בתפישה המיסטית המערפלת את התחומים והופכת את היוצרות בשעה שהיא מעצבת את האל בצלם האדם ומעצימה את האדם בייחסה לו מהות אלוהית. שלא כבמסורת הפילוסופית, המרחיקה בין האדם והאל, מצביעה על הפכיותם ומעמידה את הזיקה ביניהם על תארי שלילה בלבד, הרי שהמסורת המיסטית מטשטשת את ההבחנות בין האנושי לאלוהי, מקרבת ביניהם וכורכת אותם בקשרי גוף ונפש, דמיון ודמות, סמל ומיתוס האורגים במשזר אחד את הקוסמי והנפשי השמימי והארצי. דוגמה אחת מני רבות להיפוך יוצרות שכבריא את עולמות עליונים בצלמו של האדם, נמצא בדברי האר"י על ראשית ההאצלה באלוהות:

ואחר כך נאצלו י' ספירות בבחינת יושר כמראה אדם... והם י' כלים בצירור אדם א' כל י' כלים ובכל כלי מהם יש בו פנימיות וחיצוניות... והכל הוא בדרך יושר עשוי כמראה אדם... הרי מפורש היות י' ספירות בצורת אדם בעל רמ"ח איברים הנקרא כלים ובתוכם העצמות של האורות הנקרא נשמת אדם והכל כדמיון אדם התחתון שיש בו גוף ונשמה כך אדם העליון כלול מ' ספירות שהם עצמות וכלים. והנה עניין בחינת העצמות הזה הם בחינת אורות פנימיים המאירים תוך הכלים כדמיון הנשמה אשר תוך הגוף של האדם ומאירה בו כמו שכתוב נר ה' נשמת אדם. (עץ חיים, "דרוש עגולים ויושר", עמ' 25, 30).

בדבריו החידתיים של ר' עקיבא על דמות האל, המובאים בהיכלות זוטרתי, מודגם היחס המיסטי בין האלוהי והאנושי, על ערפול התחומים הכרוך בו ועל הריחוק והקרבה המשתקפים בו:

אמר ר' עקיבא: כביכול כמותינו הוא והוא גדול מכל וזהו כבודו שנסתר מפנינו... הוא עצמו רומיה שרית עלמא ומלייא... [כבודו מלא עולם ומלאו] כעין השמש כעין הירח כעין הכוכבים כפני אדם כגפי נשר כצפרניו של ארי כקרני שור וסבר קלסתר פניו כדמות הרוח וכצורת נשמה שאין כל בריה יכולה להכיר בה וגוייתו כתרשיש מלא כל העולם שאין קרובים ורחוקים מסתכלין בו. ברוך ומבורך שמו לעולמי עולמים. (היכלות זוטרתי, עמ' 25-26: סינופסיס, סעיף 356).

לעתים דומה שבתחום המיסטי לובשת כל מהות מוחשית צורה רוחנית וכל מהות רוחנית ניתנת לתפישה בחושים שכן המיסטיקה מאחדת בין מצבים ויישויות המנוגדים זה לזה במהותם בשעה שהיא מתווכת בין המוחשי לרוחני באמצעות הלשון החזיונית.

דברי הזוהר הכורכים בין העולם העליון והתחתון בקשר אנתרופומורפי נועז מדגימים את הרחבת האופק של המהות האנושית בדרך פרדוקסלית מן הכיוון השני, זה המעניק צורה מוחשית לעולם הנעלם: "שנינו שהעולם הזה הוא כדוגמת העולם העליון, והעולם העליון כל מה שהוזה בעולם הזה כך הוא למעלה... בוא וראה שכך למדנו: כל מה שעשה הקדוש ברוך הוא למעלה ולמטה, הכל בסוד של זכר

ונקבה הוא". (זוהר, ח"ב, קמד ע"א). גם דבריו של המקובל הספרדי ר' עזרא מגירונה, בן המאה הי"ג, סותרים את הניסיון המקובל ומשנים את הפרספקטיבה האנושית: "האדם כלול מכל הדברים הרוחניים... האדם כלול מכל הדברים ונפשו קשורה בנפש העליונה".

לעומת טשטוש תחומים זה בין האלוהי והאנושי המקנה להוויה האנושית ממד חדש, מצויות בספרות הקבלית והחסידית קביעות קוראות תיגר המכחישות את הניסיון הרוח מן הכיוון ההפוך ומבטלות את זווית הראייה האנושית. כאלה הם דברי הבעש"ט בצוואת הריב"ש: "כל העולם כולו אינו אלא גרגר חרדל לעומת העולם העליון" או כדברי ר' שניאור זלמן מלאדי בספרו תורה אור: "העולם הזה הוא אֵין ואפס ממש", וכן "כל העולמות הם שקר גמור" (שם, פרשת ויחי).

המיסטיקה היהודית ראתה את עצמה כמסורת עתיקת ימים, שעברה מדור לדור במקביל לתורה שבכתב ולתורה שבעל-פה, נגנזה לפי נסיבות הזמן ונחשפה בתמורות העתים. תפישה זו, שהציגה את "החדש" כחשיפת "העתיק", התירה חידושים מפליגים בתוך גבולות המסורת, מזה, והעניקה תוקף לשמירה קפדנית על כל דקדוקי העשייה הדתית, מזה. ממד העומק שמאחרי הפשט, הנחשף בידי בעלי השראה או בעלי גילוי מיסטי, קשור תמיד בדרך זו או אחרת לטקסט המקודש, שכן המיסטיקה היהודית צומחת כאמור לעיל בתוך תרבות שבמרכזה עומדת התורה הארצית/שמיתית המגלמת את דבר האל וחוצה מעצם מהותה את גבולות הזמן והמקום.

יוצריה של המסורת המיסטית מתייחסים לרצף טקסטואלי מקודש המתפענח מחדש על-פי דגמי התייחסות חוזרים ונשנים ומכונן בהצטרפותו את הספרייה המיסטית היהודית. דגמי התייחסות אלה נוגעים הן לדמותו המשתנה של האל, הן לדמותו הספרותית, החזיונית וההיסטורית של המיסטיקן, הן לדמותה של החבורה המיסטית והן למשמעותה של העשייה המיסטית.

דמותו המשתנה של האל במסורת המיסטית נחשפת בשורת השמות ובכינויים הרבים שמגלים ומעלימים את מהותו הנסתר: אהיה אשר אהיה, השם המפורש (מקרא), "שתי הרוחות" (קומראן), "אדואל" (חנוך ב), "שיעור קומה" (שיעור קומה; היכלות), "סבר קלסתר פניו כדמות הרוח וכצורת נשמה"; "טטרוסיה"; "שקדהוזה" (היכלות), "אכתריאל ה' אלהי ישראל" (ברכות), "אבגיתץ יגל פזק", שם של ע"ב, שם של מ"ב (היכלות), "עשר ספירות בלימה" (ס' יצירה) "איין-סוף" ו"ספירות" (קבלה), "שכינה וקודשא בריך הוא" (זוהר), "סוד הנקודה", "מאציל עולם האצילות" (קבלה), "קול דודי" (מגיד מישרים), "אור אינסוף"; "אדם קדמון לכל קדומים", (עץ חיים) "פרצופים", "שבירת כלים"; "התפשטות והסתלקות", "שפיעה וצמצום", "רצוא ושוב", "סובב כל עלמין" ו"ממלא כל עלמין" (קבלת האר"י), "אור שיש בו מחשבה", "אור שאין בו מחשבה" (שבתאות), "מלבוש" (קבלת סרוק), "העלאת ניצוצות", "מלוא כל הארץ כבוד", "איין" (חסידות), ושמות רבים נוספים המתייחסים לתמורות במושג האל ובתפישת עולם האלוהות. תמורות אלה קשורות בתפישה חזיונית חדשה של האל, בתפישת האלוהות כתהליך ובחשיפת רבדים מיסטיים ומיתיים חדשים בנבכי הטקסט המקודש. כל אחד משמות אלה

אינו אלא קצה קרחון של תפישה דתית שלמה הנפרשת על פני עמודים וספרים ומתארת מסורת פולחנית ומיסטית, מסורת כתובה ותמורות רוחניות מפליגות הקשורות במגע בלתי-אמצעי עם התחום האלוהי. המורות אלה נתרקמו ברוחם של חוזים ומיסטיקנים אשר פענחו בחזונם את הנסתר שמעבר לנגלה ואת הרז שמאחרי הפשט, וראו בעיני רוחם את האל הנעלה מהשגה.

דמותו הספרותית, החזיונית וההיסטורית של המיסטיקן, חוזרת ומתעצבת בזיקה לאחת הדמויות המיסטיות או ההיסטוריות במסורת היהודית שיוחס להן מגע בלתי-אמצעי עם האלוהי. דמויות כגון "משה שעלה למרום", "חנן שנלקח אל האלוהים", ר' עקיבא "שנכנס לפרדס" וירד במרכבה, או ר' ישמעאל "שנכנס לפני ולפנים", שכולן חצו את הגבולות בין הארצי לשמימי בעת העתיקה וחזרו, או דמויות פסוידו-אפיגרפיות בימי הביניים כגון ר' שמעון בר יוחאי שספר הזוהר נגלה לו על-פי דיבור אלוהי כשהתחבא במערה, או ר' נחמיה בן הקנה ש"צפה במרכבה" והסתכל על עולמות עליונים, הן דמויות שערפלו את הגבולות בין המציאות לדמיון וטשטשו את הגבולות בין האנושי לאלוהי ושמשו דמויות תשתית למיסטיקנים במהלך הדורות. בתקופת הרנסנס ובראשית העת החדשה אנו מוצאים בין השאר את שלמה מולכו, ר' יוסף קארו והאר"י, ובהמשכה את שבתי צבי, רמח"ל, הבעש"ט, יעקב פראנק, ר' נתן אדלר ור' יצחק מקומראן שהיו כולם בעלי השראה שקיימו מגע בלתי-אמצעי עם עולמות עליונים וקיימו זיקה של הפנמה והזדהות עם חלק מקודמיהם ההיסטוריים והספרותיים. דמויות אלה גילמו במישרין ובעקיפין את הקריאה החדשה של הטקסט המקודש בכוחה של השראה חזיונית ואת הרחבת משמעותו לתחומים לא נודעים. משמעותה של הקריאה החדשה נעוצה בהגדרה אוטונומית משתנה של הרצון האלוהי הנסתר, הנחשף מבעד לציורי הנגלה, ובהעמדת יחסי הגומלין בין האל והאדם על בסיס חדש.

דגם נוסף השב ונשנה במסורת הסוד הוא זה המתייחס לדמותה של החבורה המיסטית המגלמת בהווייתה את המגע עם בעלי רוח הקודש או עם מפענחי הטקסט המקודש בכוחו של המגע הבלתי-אמצעי עם התחום האלוהי. דוגמאות היסטוריות וספרותיות של חבורות קדושות נמצא בעת העתיקה במאות השנייה והראשונה לפני הספירה, ב"עדת היחד" בקומראן, שראתה את עצמה בעת ובעונה אחת כמתייחדת עם המלאכים, כעדת "בני אור" הנלחמת ב"בני חושך" בתוקפן של אמיתות נבואיות אפוקליפטיות וככפופה לגילויי האלוהיים של "מורה הצדק" שגילה את פשרן של הנבואות המקראיות לבני זמנו; בקומראן גם נמצא את עדת "כוהני קורב" אשר שוררו יחד עם המלאכים בהיכלות השמימיים את "שירות עולת השבת" וראו עצמם מכהנים לצדם במקדש השמימי. דוגמאות נוספות לחבורות מיסטיות המשתפות עליונים ותחתונים במאות הראשונות לספירה נמצא בחבורת "יורדי מרכבה" שחבריה "נכנסו לפרדס", "עלו להיכלות", "צפו במרכבה" ודיברו עם בני-שמים בהשראת ר' עקיבא ש"נכנס לפרדס" ו"עלה למרום" ור' ישמעאל ש"נכנס לפני ולפנים". יורדי המרכבה אף הותירו בידינו את הימנוניהם ושיריהם שהתחברו בהשראה מלאכית ובדפוסים כוהניים. בימי הביניים נמצא בין השאר את החבורות שיצרו את מסורת הקבלה בפרובנס ובקסטיליה, ואת חבורת בעל הזוהר בספרד שרקמה בדמיונה את חבורת רשב"י שנגלו לה סודות אלוהיים. חבורה זו שנקראה ה"אדרא קדישא" או "מ"חצדי

חקלא", קוצרי השדה, עסקה בגילוי סודות וקיבלה על עצמה לסייע בייחודן של הספירות כדי להביא שפע לעולם באמצעות לימוד הקבלה וכיוון כוונות. בתקופת הרנסנס ובראשית העת החדשה נמצא את חברתו של ר' יוסף טיטאצאק בסלוניקי, שקיבלה על עצמה לעסוק בגאולת השכינה, את החבורות הקדושות" בצפת במאה ה"ט" בראשותם של ר' יוסף קארו שנגלה לו "מלאך מגיד", ותלמידו ר' שלמה אלקבץ שהעיד על המגע הבלתי-אמצעי עם הקודש של מורו ור' משה קורדוברו שקיבץ את מסורת הסוד והעיד על חבורות מקובלים שהיו "מתגרשות" בשדה. כל אלה הושפעו מהחבורה המתוארת בזוהר ועסקו בהחייאת הסמלים הקבליים, בכינון חלל מקודש שיתגלה בו הדיבור האלוהי ובתיקון וגאולה באמצעות לימוד הקבלה וכיוון כוונות. בעקבותיהן נמצא את חבורת האר"י המתוארת בכתבי ר' חיים ויטאל, את חבורת "סוכת שלום" ואת חבורת ר' אליעזר אזכרי במחציתה השנייה של המאה ה"ז.

כמה מן החבורות השאירו בידינו את תקנותיהן וכמה מן החבורות תוארו בכתבי חבריהם. המקורות השונים מלמדים על החשיבות המכרעת של לימוד הקבלה, שהיה כרוך בהשפעה על עולמות עליונים ובמלחמה בכוחות הרע, ועל היצירה המיסטית והריטואלית שנוצרה ב"חבורות קדושות" אלה שהיו קשובות לגילויים עליונים. וכרכו את הלימוד בהמחזות הריטואלית של הטקסט המיסטי ובטשטוש הגבולות בין הסמל, המיתוס והממשות הריאלית. במאות ה"ז-י"ח נמצא את החבורות השבתאיות, את חבורת "חמדת ימים", ואת החבורות החסידיות-קבליות שמימשו בחזונו את עולם הדימויים הקבלי וביקשו לחיות על-פי מנהגי האר"י. ביניהן נמצא את חבורת רמח"ל בפדואה שקיבלה על עצמה ללמוד זוהר ללא הרף והעומד בראשה יצר זוהר חדש בהשראת גילויים שמימיים של "נשמות" ו"מגיד" ואף נרדף והוחרם בשל כך. עוד נמצא את חבורת הבעש"ט שנקראה בפיו "אנשי סגולתי" וראתה במנהיגה אדם ש"חי למעלה מן הטבע" וזוכה לשיחתם של דרי עולמות עליונים. חבורות חסידיות-קבליות רבות נוספות, כגון זו של ר' נתן אדלר בפרנקפורט, החבורה הפראנקיסטית באיאנניה בראשותו של יעקב פראנק וחבורת מקובלי "בית אל", עסקו אף הן בעיון בקבלה ובפענוח הנסתר מאחרי הנגלה. חבורות אלה התאגדו סביב לימוד מסורת הסוד וסביב החייאת החוויה המיסטית באמצעות סיגופים וכוונות, תפילות וחזיונות, ריטואלים והארות, וסביב מטרות מיסטיות ותיאורגיות שהיו קשורות בשינוי פני המציאות, בגאולת השכינה ובקרוב ביאת המשיח. במחצתן של חבורות אלה נרקמו גילויים שמימיים ומגע בלתי-אמצעי עם הקודש שפעמים רבות הניב יצירה ספרותית מיסטית חדשה שהתגבשה לטקסט מקודש. לא פעם הפכו הלומדים והמעיינים ליוצרים ומחדשים שהפихו חיים חדשים בהקיץ ובחלום בטקסטים המקודשים ובטקסים שנלוו לעיסוק בהם ויצרו נדבכים חדשים למסורת הסוד אגב שחזור עולמן הרוחני של חבורות קודמות היסטוריות וספרותיות.

הדגם האחרון הוא זה המתייחס למשמעותה של העשייה המיסטית המעצבת כל פעם מחדש את סולם העלייה המגשר בין הנגלה לנעלם באמצעות קריאה חדשה בטקסטים הקנוניים וחשיפת רבדי משמעות חדשים. הפעולה המיסטית, המופשטת או הריטואלית, המכוונת בדרך-כלל לעולמות עליונים, נתפשת ב"שירות עולת השבת" כחיקוי עבודת המלאכים בשיר, שבת, הלל וקילוס, ומתוארת בספרות ההיכלות כ"ירידה למרכבה", כגילוי "רזי עולם", כ"שימוש בשמות" וכ"צפייה במלך ביופיו". בין הכינויים

שנטבעו בשלהי העת העתיקה למעשה המיכטי, המתייחס לעולמות עליונים ולהציית הגבולות שבין האנושי לאלוהי, נמצא בין השאר: "כניסה לפרדס", "עלייה בהיכלות", "שימוש בשם", "לשער שיעורו של יוצרנו" ו"גלות סתרי עולם". בימי הביניים הפעולה המיסטית נתפשת כ"ייחוד", ודבקות, כ"העלאת שפע" ו"הורדת שפע", כהתעוררות דו־כיוונית המכונה "אתערותא דלעילא" ו"אתערותא דלתתא". עוד היא נתפשת כצירוף וגלגול אותיות, פעולה המפרקת את התודעה השגורה ומקנה הצצה לעולמות עליונים, כהעלאת התפילה למרום, פעולה הקשורה בייחוד הספירות, או כסיוע בכינון הייחוד וההרמוניה בעולמות השמימיים. הפעולה הראשונה מתוארת בין השאר בביטויים "לצרף" ו"לגלגל" אותיות או "לחקוק לחצוב ולצרף אותיות", הפעולה השנייה קשורה בדבקות באותיות והפעולה השלישית קשורה בכוונה "לייחד קב"ה ושכינתיה", "להעלות מ"ן" ו"להשתמש בשרביטו של מלך". מן המאה ה"ט" ועד למאה הי"ט נוצר עולם מושגים עצום המתאר את הפעולה המיסטית המתחייבת מתיקון הדיס־הרמוניה בעולמות עליונים ומן הצורך לגאול את האלוהות. בין הביטויים המתארים את תיקון המציאות המטפיסית ואת גאולת הקדושה נמצא בין השאר: "העלאת ניצוצות", "הורדת שפע", "המשכת שפע", "מים נוקבין", "מים דוכרין", "תיקון", דבקות בעולמות עליונים, "ירידה לקליפה", "התבוננות", עבודה בגשמיות, "הפשטת הגשמיות" ו"גאולת השכינה". לכל אחד מהמושגים הקשורים בעשייה המיסטית נודעת משמעות הן במישור השמימי והן במישור הארצי, הן בתחומי תודעת האדם והן בגבולות ההוויה הקוסמית. המסורת הכתובה, החל מהמקרא וכלה בספרות הסוד לדורותיה, מהווה בסיס להתייאה ריטואלית מחודשת של הלשון המיסטית וליצירת מטמורפוזות חזיוניות חדשות.

ר' חיים ויטאל מסכם בהקדמת ספרו עץ חיים, שנכתבה בצפת ובדמשק במאה ה"ט", את התפישה על־פיה כל מישורי ההוויה מתלבשים זה בזה ויוצרים שלשלת אחת מראש העולם האלוהי ועד לתחתית עולם המעשה. הוא גוזר ממנה את הזיקה בין החיובים המיסטיים השונים ובין מקורם האלוהי לאורכה של מסורת הסוד: "אמנם שעשועות של הקב"ה בתורה והיותו בורא בה את העולמות היתה בהיותו עוסק בתורה בבחינת הנשמה הפנימית שבה הנקרא רזי תורה הנקרא מעשה מרכבה היא חכמת הקבלה כנודע אל היודעים", (עץ חיים, הקדמת שער ההקדמות). המקובל הוא זה המחקה בפעולתו המיסטית את "שעשועות של הקב"ה בתורה" שכן הוא זה הבורא בעיני רוחו עולמות חדשים מתוך הטקסט המקודש, המעיד בעת ובעונה אחת על הקשר הבלתי־אמצעי שנתקיים אי־פעם בין האל לבין קהל ישראל ועל הזיקה המתחדשת ביניהם במסורת המיסטית.

מושגי המסורת המיסטית שנזכרו לעיל, המתייחסים לדמותו המשתנה של האל, לדמותו של המיסטיקן, למהות הפעולה המיסטית ולחבורה המקבלת על עצמה חיובים מיסטיים, מתייחסים כולם לאינסופיותה של הלשון במחשבה המיסטית ולכוחה הבורא ומעידים בעליל על אינסופיותה של המשמעות הנסותרת ברזי תורה ועל כוחו היוצר של הדמיון הדתי. סתרי תורה, המגלמים במסורת המיסטית את סתירת הנוסח השגור לשם חשיפת האמת הנסותרת של מרחבי הפרדוקס והסתירה הגלומים בלשון, הופכים לרזים הגלומים בטקסטים המקודשים. רזים אלה מתפענחים בעיני קוראים בני דורות שונים המכוננים בתודעתם את רציפותה המתחדשת של מסורת הסוד.

ספרות

על קדושת הטקסט המקראי, ראו: הרן, האסופה; על אופיה המיתימיסטי של התורה, ראו: שלום, תורה; השל, תורה. לשאלת קביעות הנוסח ושינוי המשמעות ולעניין שבעים פנים לתורה, ראו: שלום, שם; על "לעולם ה' דברך ניצב", ראו: תניא, שער היחוד; על לשון הקודש ועל כוחה הבורא של הלשון, ראו: ספר יצירה; ביאליק, גילוי וכיסוי; על שילוש תרי"ג ראו: תשבי, משנת הזוהר; גוטליב, מחקרים. על "מאחרי המרחק מרחק יש שני", ראו: יוכבד בת מרים, מרחוק, שירים, עמ' 187. על "ההעלם סיבת ההתגלות", ראו: בן-שלמה, רמ"ק, עמ' 95; זק, קורדוברו. על "כל בריאה היא דין", ראו: בן-שלמה, רמ"ק, עמ' 231. על יש ואין, ראו: אליאור, יש ואין דפוסי יסוד; גרין, בעל היסורים; מט, אין. על האינסופיות כמקור חיות ההווה הסופית ועל הסופיות כתנאי גילוייה, ראו: אליאור, אחדות ההפכים. על "איגרת הקודש", ראו: מונדשיין, שבחי הבעש"ט; רוסמן, בעש"ט. על קליפה ופרי, ראו: תשבי, משנת הזוהר; על תורת עץ חיים ותורת עץ הדעת, ראו: שלום, זרמים; שלום, תורה; על תורת השמיטות וספר התמונה, ראו: שלום, תמונה. ספר התמונה למחבר אנונימי נדפס עם פירוש התמונה. על ההתעלות המיסטית והמשמעות הנסתר של הרובד הנגלה, ראו: אליאור, קארו; הימלפרב, עלייה. על שמות קדושים, ראו: גרוצינגר, שמות; אידל, היבטים; גרינולד, הכתב. על הורדת "שר תורה", ראו: דן, מיסטיקה; על "המשכת שפע", ראו: אליאור, תורת הצדיק; אידל, היבטים. על שמיצת קולות אלוהיים, ראו: ורבלובסקי, קארו; אשכולי, תנועות; אליאור, קארו; אידל, ספר המשיב. על בריאת עולמות עליונים בצלם האדם, ראו: אליאור, ממשות החזיונית. על דמותו המשתנה של האל, ראו: שלום, שיעור קומה; אליאור, תמורות; וולפסון, אספקלריה; גרין, כתר. על דמותו המשתנה של המיסטיקן, ראו להלן פרק שלישי על הדמות המיסטית; על החבורות המיסטיות בפרקים היסטוריים שונים, ראו: על קומראן; ניוסום, שירות; ליכט, סרכים, ידן, מגילת המלחמה; שיפמן, הלכות. על חבורות יורדי המרכבה, שלום, זרמים; שלום, מרכבה; דן, מיסטיקה; שפר, אל נעלם; אליאור, מרכבה. על חבורת הזוהר; ליבס, כיצד; ליבס, המשיח. על חבורות מקובלי צפת; שכטר, צפת; שזר, צפת; בניהו, שבחי האר"י; גינצבורג, שבת; מרוז, אר"י. על חבורת רמח"ל; גינצבורג, רמח"ל, תשבי, חקרי קבלה. על חבורת הבעש"ט, ראו: שבחי הבעש"ט; דובנוב, תולדות החסידות; דינור, במפנה הדורות; רוסמן, בעש"ט. על חבורת נתן אדלר, ראו: אליאור, אדלר; על הדגמים השונים של העשייה המיסטית, ראו: תשבי, משנת הזוהר, לפי מפתח הערכים במהדורה האנגלית; תשבי, תורת הרע; שלום, פרקי יסוד, מפתח; אידל, היבטים, מפתח; וולפסון, אספקלריה, מפתח.